

Українській мові – унормованість

Здається, стихли пристрасі з приводу проекту (чи проекту) нової редакції українського правопису. Як викладач української мови, розумієш і тих фахівців, які прагнуть удосконалення чинного «Українського правопису», і вчителів-словесників, що хочуть його стабільності.

Належно оцінюючи внесок укладачів чинного правописного кодексу у сферу національної культури – унормованості української мови, варто все ж звернути увагу на деякі неточності, допущені в «Українському правописі» при формулюванні поодиноких правил, що зумовлює неоднозначність їх тлумачень.

Так, в орфографічних правилах переносу слів не розглядаються випадки переносу на межі префікса і кореня, а оскільки єдиних підходів до складоподілу в лінгвістиці на сьогодні немає, то постає питання: чи потрібно зберігати значущі частини слова при переносі (відривати чи не відривати одну літеру від кореня, префікса)?

Учитель-словесник не може знайти для себе обґрунтованої відповіді стосовно орфографічної норми деяких написань, адже правописні норми в різних джерелах можуть не збігатися, напр.: **свят-вечір** (*Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні, Ін-т укр. мови. — 4-те вид., випр. й доп. — К., 1993. — С.33*) і **святвечір** (*Орфографічний словник української мови / Уклад.: С.І.Головащук, М.М.Пещак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. — Вид. друге, випр. і доп. — К., 1999. — С.782*), **напівдорозі** (*Укр. правопис. — С.37*) і **на півдорозі** (*Орфографічний словник. — С.458*). Термін «**частковозаперечні речення**» у лінгвістичній літературі зустрічається аж у трьох варіантах написання: **частковозаперечні, частково-заперечні і частково заперечні** (1. *Сучасна українська мова / О.Д.Пономарів, В.В.Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.. За ред. О.Д.Пономаріва. — К., 2001. — С.240*; 2. *Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова. — К., 1987. — С.261*; 3. *Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. — К., 1995. — С.15*). А **власне-питальні речення та специфічно побутова лексика** фіксуються ще й як **власне-питальні речення і специфічно-побутова лексика** (1. *Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. — К., 2000. — С.469*. 2. *Сучасна українська літературна мова / М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.. За ред. М.Я.Плющ. — К., 1994. — С.134, 313*). Два варіанти написання (з подовженням і без нього) має слово «кіммерійці» (1. *Орфографічний словник української мови. — К., 1999. — С.351*. 2. *Новий тлумачий словник української мови. / Уклад. В.Яременко, О.Сліпушко. — 2т. — К., 1998. — С.251*). Назва столиці Чилі, яка подана в «Українському правописі» як **Сант-Яго**, в «Орфографічному словнику української мови» (1999 р. видання) представлена іншим варіантом написання – **Сантьяго**. «Мірра» зафіксована в орфографічному словнику «мирроу». Що ж повинно бути орієнтиром для вчителя української мови – «Український правопис» чи орфографічний словник найновішого видання?

Щодо вживання великої літери, то в «Українському правописі» зазначено, що у скорочених назвах підприємств, установ, закладів і т. ін. перше слово пишеться з малої літери, але якщо скорочена назва вживається замість повної або до складу найменування установи входить словосполучка, яка може виступати як самостійна назва установи (без початкових слів), то вона

пишеться з великої літери. До правил наводяться приклади типу **ансамбль пісні й танцю імені П.Вірського, фабрика дитячих іграшок «Перемога» та Середня школа №2, Оперний театр** (як скорочені назви, вжиті замість повних).

Виходить, що обидва варіанти написань у скорочених назвах можна вважати правильними, адже будь-яка скорочена назва може вживатися замість повної. Якщо ж скорочену назву рекомендувати писати з великої літери лише на вивісках, етикетках і т. ін., то дещо чіткіше слід сформулювати правило, щоб не виникали два абсолютно протилежні його трактування.

Стосовно орфографії іншомовних слів варто було б повніше дати перелік географічних назв, у яких після **д, т, с** пишеться **й**. На які саме назви поширюється це правило? Адже вказівка «в деяких випадках згідно з традиційною вимовою» (с.101) звучить непереконливо. Чому Сирія, Сицилія (с.102), але Сідней (*Укр. правопис. — С.100*), Хіросіма (*Головащук С. Правописний словник. — К., 1999. — С.535*)?

Потребує пояснень і правопис таких прізвищ, як Залеський, Зинов'єв, Єдлічка (*Укр. правопис. — С.110-111*). Чому не Залєський, Зінов'єв (від імені Зіновій, Зінько), Єдличка?

Існує розбіжність у написанні деяких географічних назв. Скажімо, Ашгабад (*Укр. правопис. — С.124*) – Ашґабат (*Орфографічний словник української мови. — С.33*), Ельзас-Лотаринґія (*Укр. правопис. — С.124*) – Ельзас-Лотаринґія (*Орф. словник укр.м. — С.239*). Не зрозуміло, на якій підставі географічні назви подаються зі звукосполученням **-рі-** між приголосними: Брістоль (*Орф. словник укр. м. — С.63*), Бріджтаун (*Головащук С. Правописний словник. — С.54*).

Потрібно дещо уточнити й правила відмінювання слів іншомовного походження, зокрема прізвищ на **-а(-я)**. **Гойя**, за правописом (с.104), – відмінюване прізвище. А чи слід змінювати прізвища **Дюма, Золя**? Якщо дотримуватися правила «Українського правопису», то за аналогією до **Гойї** треба відмінювати, однак у вузівському підручнику прізвища **Дюма, Золя** подані як незмінні (*Сучасна укр. літ. м. / М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я.Плющ. — К., 1994. — С.114*).

І чи відмінюється все-таки **Косово**? Адже на с.121 «Українського правопису» зазначено, що географічні назви (переважно іншомовні), які закінчуються на **е(є), і(ї), о, у(ю)**, не відмінюються.

Чіткішого формулювання правила варто дотримуватися, висвітлюючи написання географічних назв. Так, у правописі відмічено, що «географічні назви (переважно населених пунктів) з першими складовими частинами **соль-, спас-, усть-** та іншомовними **вест-, іст-, нью-, сан-, Санкт-, сонт-, санта-, сен-, сент-** і под., а також із кінцевими назвотворчими частинами **-ривер, -сіті, -сквер, -стріт, -фіорд** і похідні від них прикметники» (*Укр. правопис. — С.125*) пишуться через дефіс. Наводяться приклади на зразок: **Сант-Яго, Фолл-Ривер, Атлантик-Сіті, Бонна-фіорд**. Слід було б складові частини, у відповідності з їх написанням, подати чи то з великої, чи то з малої літери.

Дещо повнішого висвітлення потребує кличний відмінок. Чи нормативними є форми **княже, Олеже, Андріє, Ігоре** (у посібнику Олександра Пономаріва «Культура слова. Мовнестилістичні поради» (К., 1999) ці форми зафіксовано як ненормативні (с. 168-169), **Пашо**

(Параска), **Сашо** (Олександра)? Зазвичай форми типу **Пашо, Сашо, Дашо** вважають російськомовними, однак у розмовному стилі української мови вони досить поширені. Якщо ж розглядати їх як такі, що мають право на існування, то слід переглянути в «Українському правописі» й закінчення кличного відмінка іменників першої відміни мішаної групи (згідно з правописом іменники I відміни мішаної групи вживаються у кличному відмінку лише із закінченням -е).

Виникає потреба й у більш повному представленні в «Українському правописі» пунктуаційних норм. Зокрема, у ньому не відображені усі випадки відокремлення чи невідокремлення порівняльних зворотів та обставин. Наприклад, виділяти чи не виділяти порівняльний зворот зі сполучником **як** у функції обставини способу дії (поблискує як бісер – поблискує бісером; біліє як простирadlo, пахне як мед)? Чи відокремлювати обставину з прийменником **починаючи з** (**Починаючи з 80-років ХІХст.** у західноукраїнських землях поширюється новий правопис, що дістав назву желяхівки)?

З приводу невідокремлення дієприслівників у чинному правописі міститься лише примітка про те, що одиничні дієприслівники, які «стоять безпосередньо при присудку й мають значення прислівника» (с.139), комами не відокремлюються, тимчасом як у підручниках і посібниках із сучасної української мови стверджується також наступне: 1) не відокремлюються дієприслівникові звороти, тісно пов'язані за змістом з дієсловом-присудком (Вона читала **лежачи на піску**. Сім'я померла **отруївшись грибами**);

2) дієприслівникові звороти фразеологічного типу (Дівчина все ще стоїть **заломивши руки**. Бігти **не чуючи ніг**); 3) дієприслівникові звороти із частками **лише, тільки, і(й)** (Можна переказати зміст статті **і не перечитуючи її вдруге**).

Хороших результатів можна досягти **тільки наполегливо працюючи**); 4) дієприслівникові звороти, утворені дієприслівником і сполучним словом **який**, у складі підрядного речення (Це книга, **прочитавши яку** одержиш насолоду) (Шкуратаяна Н.Г., Шевчук С.В. *Сучасна укр. літ. мова*. – К., 2000. – С.549; Христіанінова Р.О. *Просте речення в шкільному курсі української мови*. – К., 1991. – С.122).

Не можна знайти в чинному правописі відповіді й на такі запитання:

1. Чи ставиться кома у складносурядних реченнях перед одиничними розділовими сполучниками, коли є спільний другорядний член, вставне слово, частка або спільне підрядне речення до обох компонентів складносурядного речення?

2. Чи потрібна кома між двома частинами складносурядного речення, якщо ці частини є питальними, спонукальними, окличними, називними чи безособовими реченнями (з однотипними за значенням присудками)?

3. Які розділові знаки є нормативними у випадку, якщо на вищому рівні членування зв'язок безсполучниковий з різнотипними частинами, а на нижчому рівні членування – сурядний з єднальними або розділовими відношеннями (Озеро було стоячим: у нього не впадала жодна річечка і жодна не вибігала з нього (Г.Кримчук). Розплющиш очі – місяць світить у вікно чи зорі ясно в небі сяють)?

Отже, чинний «Український правопис» потребує удосконалення. Цього вимагає мовленнєва практика. Зрештою, навряд чи хтось стане заперечувати зміни в правописі, якщо вони слугуватимуть об'єднанню всіх українців, соборності України, і будуть виваженими й уніфікованими.

Любов Райська,
м. Чернігів

Із збірки «Дивосвіт світання»

Рідні береги

Ти бачив: прилетіли журавлі.
Це — незрадливі наші береги.
Вони завжди вертають з чужини,
Несуть тепло до рідної оселі.

Оселі рідні, батьківські хати,
Це — береги роду. Слава Богу,
Що ладні ми й крізь пекло перейти,
Аби вклонитись отчому порогу.

За тим порогом споконвік жили
Свята молитва й невмируща пісня,
Що зілювали душі, що несли
Серцям болячим світле воскресіння.

Світилась хата батьківським теплом
І рушниками — рукотворним дивом,
Тим материнським пристрасним добром,
Де горе-щастя злиті воедино.

Й коли на перехресті бід-доріг
Ти чув величне, щире й тепле слово,
То розумів: найвищий оберіг —
Це є стражденна, та безсмертна мова.

Ти бачив: повернулись журавлі!
Це добрий знак! І є чому радіти,
Бо береги рідної землі
Найкращим спадком лишаться на світі.

Краю мій

Сині гори, сонцем гаптовані, —
віковічна карпатська краса!
Ви, мов велетні, горді й нескорені,
що безсмертя здобули давно.

Потічки мої, сріблом мережані,
ваша пісня — то щастя для всіх.
Веселкових надій набираюся,
коли ніжно торкаєтесь ніг.

Квіти-дітоньки, дикі, непечені,
вітер — батько ваш, мати — гроза.
Знаю: сни ваші завжди чудеснії,
як і врода здорова гірська.

Довіряюсь вам, плаї безмежнії,
у коханні своїм і біді.
Бо люблю вас нестямно, сердечнії,
відтоді, як живу на землі.

Краю любий! Ружо барвистая!
Берегине добра і тепла!
Не погасне вовік ця пречистая —
слава й врода твоя золота!

Лариса Андрела,
с. Керецьки Свалявського р-ну
Закарпатської області